

Љиљана ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЖИТИЈНА КЊИЖЕВНОСТ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIV ВЕКА

У српској житијној књижевности прве половине XIV века три су имена најмаркантнија. То су Теодосије Хиландарац, Данило Други и његов непознати Ученик.

Теодосије својим књижевним радом повезује XIII и нови, XIV век.¹ Књижевно дело овога писца је обимно и разноврсно. Од њега потичу два житија: *Житије Светог Саве* и *Житије Светог Петра Коришког*. Теодосије је саставио и три службе, неколико канона, као и *Похвалу Светом Симеону и Сави*.

Прво Теодосијево житијно дело, *Житије Светог Саве*, не припада епохи којом се бавимо (настало је у последњој деценији XIII века). Друго, *Житије светог Петра Коришког*, долази на самом њеном почетку (написано је током прве деценије XIV века).² У овом делу Теодосије уметнички експресивно представља изузетни подвиг коришког испосника Петра. Он није, попут Светог Саве, био истакнута историјска личност. Незнатног је порекла („син благоверних и благочастивих родитеља хришћана”). Димитрије Богдановић је добро запазио да је Петар личност духовног микрокосмоса, која у самој себи носи трагично супротстављање добра и

¹ О Теодосијевом животу врло мало се зна. Био је хиландарски монах и писац. У науци је изнета претпоставка да је он идентична личност са Теодором Граматиком, преписивачем, који је радио за Доментијана. Иако занимљива, она има мало реалних основа. Према другој хипотези, Теодосије је био угледни хиландарски јеромонах и старац који се помиње у хиландарским и светогорским актима из раздобља 1302–1327 (умро је око 1328).

² О овом житију говоримо ослањајући се на превод Д. Богдановића у књизи: *Теодосије, Житија*. Приредио Д. Богдановић, Просвета–СКЗ, Београд, 1988. Житије је на стр. 265–288.

зла, у људским, психолошким чињеницама. Док је позорница Светог Саве читав свет у коме постоје његова земља и народ, његово отацтво и он сам, Петрова животна позорница је његова сопствена душа, осамљена у пештери (пећини) изнад планинских бујица, суочена са природом у њеној лепоти, али и са изазовима које та лепота носи.³

За поставку главног лика од велике је важности Теодосијева опсервација, учињена на самом почетку дела, да се Петар, мада рођен у последње нараштаје, није горе (тј. мање) од изванредних древних отаца подвизавао. Под древним оцима писац подразумева саме осниваче монаштва, а да је тако указује чињеница да је Петров лик умногоме конципирао према лику Антонија Великог, који се сматра оцем пустињачког монаштва и хришћанског монаштва уопште. Теодосије се ослонио на Антонијево житије које је, у IV веку, саставио Атанасије Александријски.⁴ Пошто свог јунака упореди са древним оцима, Теодосије одмах настоји да истакне величину његовог подвига. Указује да је био бестелесан пошћењем, молитвама и сузама, и да се стога, анђелски, јавио у Коришкој пустињи.

У уводу (прво поглавље) Теодосије прибегава топосу недостојности, како би снажније истакао врлине свога јунака.⁵ Овај топос је уобичајен у књижевности средњег века. Теодосије о себи говори као *грубом и недостојном*, који је своје живљење у *гресима истрошио*, и отуда стекао *срце помрачено и ум страстан*. Пита се како може да *уприличи реч* или је *украси* у похвалу, будући да је због грешности *лишен мудрих мисли*. Појашњава да се, и поред спознаје сопствене недостојности, подухватио писања житија, да не би наручилац дела, отац и брат Григорије, помислио како не мари за његову љубав и на њега се прогневио. Свестан *ништавности свога ума*, Теодосије се, да би успео у задатку који се пред њим нашао, помолио Богу да му подари инспирацију. Затражио је од Њега, водитеља премудрости и благоумља податеља, *капљу благодатнога знања* у Духу Светоме, како би могао да уприличи достојну реч.

У другом, такође кратком поглављу, Теодосије проговара о своме схватању сврхе житија.⁶ Његово је уверење да је добро и веома корисно, јер подстиче на добродетел, оставити последњим нараштајима житија светих и опише њихових изванредних и доброљубивих подвига. Они који слушају читање житија, бивају и нехотице погођени у срцу, па се и сами труде да против мислених противника и непријатеља душа постану искус-

³ Д. Богдановић, *Житије Петра Коришког*, предговор у књизи *Теодосије, Житија*; предговор је на стр. 40–42, место на које се позивамо на стр. 41.

⁴ О томе види студију Зорице Витић: *Демонска искушења у „Житију Светог Петра Коришког”*, објављену у књизи *Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије*. Приредила Љ. Јухас-Георгиевска, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2012, стр. 417–425.

⁵ *Житије Св. Петра Коришког*, 265.

⁶ Ово поглавље је на стр. 265–266.

ни и противни. Према Теодосију, корист од житија немају само они који их слушају, већ и сами њихови аутори. Ови други бивају награђени због користи слушатеља. У аутопоетичком ставу, Теодосије говори о својим циљевима. Указује да његов циљ није да светог похвали, јер он *сада* (тј. после своје смрти) није лишен небеских похвала, божанских и анђелских, већ да не би дубинама заборава било прекривено добро живљење и у пустињи трпљење доброга оца Петра. За Теодосија је житијни јунак високи узор, који треба опонашати и следити. Посматрајући га, они који су окренути ка њему, требало би да понављају његове подвиге и покрену се на добродетель.

У завршном делу житија (кратка поглавља 41–43), који са почетним чини приповедни оквир, Теодосије говори о свом одласку у Коришу, ради поклоњења свечевим моштима и упознавања са местом Петровог подвизавања.⁷ Представљајући то место, Теодосије износи сопствену импресију: „...видех дивно од Бога за отшелнике устројено пребивалиште. Јер место је ван света и за сваки подвиг прикладно, на стално умиљење и плач за богољубиве поучно.”⁸

Теодосије бележи да је Петрово станиште (пећина) после његове смрти претворено у цркву. У њој је свечев гроб. Говорећи о судбини Петрових моштију, указује да су њихове делове христољубиви људи разграбили и однели, како би их у своме отачаству разделили и учинили да постану украс тамошњим црквама.

Боравећи у Кориши, Теодосије је, како сам указује, имао за циљ и да прикупи податке о светоме од мештана и људи из непосредне околине; они су имали прилике да о Петру слушају од монаха који су са њим били до његове смрти и који су га сахранили. Овим путем Теодосије жели да истакне да је његово причање аутентично, тј. да почива на веродостојним подацима.

Средишњи део житија (поглавља 3–40) у целости је посвећен самоме јунаку. Уочљива је пишчева тежња да представи етапе/фазе у Петровом удаљавању од света. Томе је подређена и композициона структура; средишњи део житија се разлаже на три целине, неједнаког обима.

Започињући причање о јунаку, Теодосије поступа у духу житијне традиције. Најпре говори о крају из кога он потиче („бејаше из краја хвостанског... из неког села које се зове Уњемир”).⁹ Потом – о јунаковим родитељима; не дају се конкретније појединости, већ се једино указује на њихову побожност и бригу да образују сина. Представљајући Петрово детињство и рану младост, Теодосије у први план истиче његову посеб-

⁷ Поглавља 41–43 су на стр. 287–288.

⁸ *Житије Св. Петра Коришког*, стр. 287–288.

⁹ Хвосно је, у средњем веку, било име за северни део Метохије, око Пећи и Дечана.

ност/необичност; помиње да је био веома кротак дечак, да је имао у свему тихо обличје и нарав. Разликовао се од својих вршњака и по томе што није, попут њих, одлазио на игралишта и у позоришта. Петрово понашање, открива Теодосије, код његових родитеља изазивало је негодовање и они су га прекоревали. Као безлобно дете, он им није одговарао. Још више је приањао на учење, боравио је у цркви више но у своме дому, постећи. Није тражио од родитеља ни јела ни одела, већ су му они од овога силом давали.

Подстицај да напусти световни живот и у потпуности се посвети Богу, биле су Христове речи – порука из Јеванђеља: „Ко љуби оца или матер више него мене, није мене достојан.” Реч је о стиху 37 десете главе Матејевог јеванђеља.¹⁰ Имајући на уму поменуте Христове речи, Петар је почео да помишља да остави своје родитеље, пронађе монаха који Богу служи и сам му се придружи. Свој одлазак у пустињу (место подвизавања), био је међутим приморан да одложи – због смрти свога оца. Био је задржан у родитељском дому преклињањима, али и претњама своје мајке. У настојању да омекша Петрово срце, она му је говорила о своме удовиштву, о незаштићености његове мале сестре. Опмињала га је да ће одговорати пред Богом уколико она (мајка), због туге за њим умре. Мада жељан осамљивања, Петар остаје у родитељском дому, бринући се о мајци и сестри. Одаје се још ригорознијем посту, уз тело носи грубу хаљину („оштро вретиште”).

Након мајчине смрти, Петар је формално био ослобођен обавезе коју је преузео. Пред њим се, међутим, нашла нова препрека; његова млада сестра која није желела да се уда и на овај начин збрине. Попут свога брата, она је љубила чистоту и није желела брак.¹¹

Даље се у житију (поглавље 5) приказује Петров одлазак, са сестром, из родитељског дома и настањивање у близини цркве светог и врховног апостола Петра, која је у близини села. Ту Петар прима монашки лик, потом гради две колибе за становање – једну за сестру а другу за себе. Теодосије кратко описује њихово подвизавање (строго су постили и непрекидно се молили). Потом указује да на томе месту, Петар и његова сестра нису могли да остваре жељено осамљивање. Њима су, наиме, често долазили ближњи и знанци; доносили су им потребне ствари. Петар је због тога много негодовао и био му је тежак толики долазак к њему. Донео је одлуку да са сестром оде у други, удаљени крај, где они нису познати.

И нови покушај осамљивања, у Алтину, показао се неуспешним. У новом боравишту брата и сестру походили су непознати људи, пошто су чули за њихова добродетелна дела.

¹⁰ У десетој глави овог јеванђеља садржана је Христова беседа апостолима; даје им власт и упутства и приказује страдање због јеванђеља.

¹¹ О збивањима након смрти Петровог оца и његове мајке говори се у поглављу 4. житија.

Петар је, напoкoн, мoрaо дa дoнeсe oдлукy o нaпуштaњу сeстрe; њу је рeaлизoвaо тeк пo њихoвoм зaјeдничкoм дoлaскy у кoришки крaј. Тeодoсијe врлo пaжљивo припрeмa сaм мoмeнaт Пeтрoвoг oдлaскa oд сeстрe. Укaзујe дa је oн, слyшaјући житијa дрeвних oтaцa и oд срцa спрeмaн дa сe oкyшa у вeћим пoдвизимa, жeлeо дa сe дoмoгнe пyстињe, гдe би биo нeпoзнaт. Спyтaвaлa гa је приснa зaјeдницa сa сeстрoм. Збoг тoгa је мнoгo тyжиo, гoвoрeћи: „O, кaкo ми сe вeликa нaпaст, oвa жeнa дoгoди.”¹² Јeднoм приликoм oн је пoкyшao дa пoбeгнe, aли је сeстрa, нaслyтивши дa oн oдлaзи, у кoлиби свe oстaвилa и крeнyлa зa њим. Тeк је пo дoлaскy дo висoкe гoрe, кoјa сe уздизaлa изнaд сeлa Кoришa, Пeтaр успeо дa нeoпaжeнo oдe oд сeстрe. Умoрнa oд дyгoг и нaпoрнoг пyтoвaњa, oнa је yснyлa чврстим снoм. Пeтрoв рaстaнaк oд сeстрe, укaзујe Тeодoсијe, нијe биo нимaлo лaк. Oдлукy дa је нaпyсти дoнeо је нaкoн рaзмишљaњa и oзбиљнoг прeиспитивaњa. Пeтaр (кoришћeнa је фoрмa унутрaшњeг мoнoлoгa) свoју сaвeст је yмиривaо oбјaшњeњeм дa је бoљe дa сeстрy приврeмeнo oжaлoсти нeгo дa Бoгa прoгнeви зaнaвeк.¹³ Пeтрoвa врлo eмoтивнa мoлитвa Бoгy¹⁴ експлицитнo oткривa њeгoвe рaзлoгe дa сeстрy oстaви сaмy у пyстињи (oн жyди зa Гoспoдoм, жeли дa му ничим спyтaвaн слyжи), aли истoврeмeнo и њeгoвy, истинскy, брaтскyљyбaв прeмa сeстри. Oн бринe зa њy пa мoли Бoгa дa је зaштити пoкривaчeм свoјe силe, oд свих зaмкa ђaвoљих, видљивих и нeвидљивих, дa пoшaљe свoјe aнђeлe дa је oдвeдy нa мeстo гдe ћe, живeћи у пoкaјaњу и yгaђaјући Њeмy, свoј житoв мирнo oкoнчaти. Прeд сaм oдлaзaк, Пeтaр знaмeњeм чaснoгa крстa oсeњујe сeстринy глaвy; рaстaјући сe oд њe, прoливa рeкy сyзa. Мaдa вeoмa пoтрeсeн у чaсу oдлaскa, Пeтaр пoтoм пoкaзyјe чврстy oдлyчнoст дa сe yдaли и у сaмoћи сe у пoтпyнoсти пoсвeти Бoгy. Њeгa нијe пoкoлeбaо ни сeстрин пoтрeснi плaч; oнa гa је у гoри трaжилa, пoштo сe прoбyдилa; слyшao гa је, сaкривeн oд њe.¹⁵ Тeодoсијe ћe yбрзo дoвршити сeстрин лик, нaзнaчaвaјући њeнy дaљy сyдбинy (пoмињe дa је oтишлa мeђy нeпoзнaтe лyдe, гдe је, у дeвичaнствy и цeлoмyдрijy, пoстy и мoлитви, прoвeлa свoј житoв). Пo њeнoм прeстaвљeњу, Пeтaр је, oткривa Тeодoсијe, примio вeст o њeнoј смрти; зaхвaлиo је Бoгy и рaдoвao сe, јeр сe нeпрeкиднo мoлиo зa њy дa сe спaсe.

Жeнски ликoви мaјкe и сeстрe у пyстињaчким житијимa, кaкo је тo дoбрo зaпaжeнo у литeрaтyри, симбoлизyјy пoслeдњe, тeшкo рaскидивe

¹² Шeстo пoглaвљe, стр. 269.

¹³ Ширa aнaлизa читaвoг припoвeднoг сeгмeнтa у стyдији В. Јeрoтићa, *Житијe Пeтрa Кoришког у свeтлy дyбинскe психoлoгијe*, oбјaвљeнoј у књизи: *Тeодoсијe. Житијa*. Прирeдиo Д. Бoгдaнoвић, Прoсвeтa–СКЗ, Бeогрaд, 1988; стyдијa је нa стр. 43–91, мeстo нa кoјe сe пoзивaмo нa стр. 62.

¹⁴ Oнa је у сaстaвy сeдмoг пoглaвљa.

¹⁵ Сeстрa је јaдикoвaлa штo је yснyлa; плaчyћи, истoврeмeнo је прeбaцивaлa брaтy штo јy је oстaвиo сaмy у пyстињи.

везе између подвижника и света.¹⁶ Теодосије веома добро слика унутрашњу, душевну борбу свога јунака када треба да напусти сестру. Снагом своје љубави према Богу он мора да надјача љубав према блиском бићу. Унутрашња борба има и етичку димензију; Петар се бори са сопственом савешћу.

Даље се у житију приповеда о Петровом строгом подвизавању на месту које је сам одабрао. Амбијентални простор Теодосије слика док приказује јунаково трагање за боравиштем (поглавље 9): „... попе се на гору која се зове Света, и осмотри око ње тражећи место где би подигао себи колибу. И отуда сишавши нађе долину опкољену великим стенама, а у њима пештере (пећине) многе. На једну високу стену се попе, прихватајући се прстима. И тако као на стуб са муком, узашав, обрете (нађе) високо на овој стени једну пештеру, као од Бога спремљену...”¹⁷ Одмах затим (поглавље 10) говори о Петровом подвизавању на месту које је одабрао. Према Теодосијевим речима, Петар је, изложен ђудима природе („мразом смрзаван и сунцем жежен”), извршавао „подвиге поста”; непрекидно се молио и бдио.¹⁸ Потпуно убог и бездоман је био; ништа у пећини није имао што би лопови могли украсти, осим поцрнелог тела и на њему худих рубина власених. Осврћући се на Петров пост, Теодосије помиње да се хранио само изданцима дивљег биља и горким буковим жиром.

У дужем временском периоду Петар је, представљено је у житију, доживљавао искушења; њега су нападали демони, најпре да осујете његов подвиг, а потом са намером да га усмрте. Приповедачки веома успешно, Теодосије представља сва ова искушења, као и Петрову борбу да им свима одоли. Приказујући нападе демона, често прибегава снажној визуализацији; рачуна и на акустичке ефекте. Поједини призори су веома драматични.

Први подвижников непријатељ била је *змија* (она није демон већ демонски помоћник). Обитавала је у једној нижој пећини испод стене на којој је Петар боравио. Својим непрестаним јаросним шиштањем, изазивала је буку и узнемиравала преподобнога. Да победи змију (да је прогна), Петру помаже сам Господ, посредством архистратига Михаила. Божји изасланик овом приликом упозорава Петра да пази на себе и јача у Господу, јер ће имати да поднесе још многе нападе од демона који му завиде; указао му је да њих не треба да се плаши, већ да им се противи именом Господњим.¹⁹

Сами демони јављају се нешто касније, најпре у обличју гавранова и „свакаквих звери” (поглавље 19); желе да Петра отерају из његовог пустињачког станишта. Други пут (приказано у поглављима 22 и 23) демони

¹⁶ О томе види: З. Витић, *Демонска искушења...*, стр. 420.

¹⁷ Теодосије, *Житије Св. П. Коринског*, стр. 271.

¹⁸ По Теодосијевим речима, спавао је мало, седећи ослоњен на стену.

¹⁹ Петрова борба са змијом представљена је у поглављима 14–17, стр. 273–275.

имају обличје војника (под оружјем су, имају шлемове у облику дивљих звери); прете Петру да ће га убити; у једном моменту гурну га копљем, али он њима одолева, наоружан молитвом, ојачан уз помоћ Божјег анђела. На крају (то је највеће и најтеже, уједно и последње искушење), појављује се „главни међу бесовима”, сам Сатана; он (безуспешно) покушава да обесмисли Петрово подвизавање.

Демони прибегавају физичкој сили, али Петра искушавају и на други начин: покушавају да у њему изазову духовну патњу. Оглашавају се сестриним гласом, како би код њега подстакли грижу савести.²⁰ Овој врсти искушавања прибегава и сам Сатана (поглавље 25), који покушава да оспори сам смисао подвижничтва.²¹

Пошто издржи и најтежа искушења, Петар остварује коначну победу над демонима, који љутито одлазе, признајући да је Петар *тврда стена* (симболика његовог имена) и да је успешно одолео својим *каменим* трпљењем. Након коначне победе над демонима, „велика светлост, у неизрецивом виђењу је у пештери заблистала”. Петар је мислио као да је на небесима а не на земљи, у радости и весељу божаственом. Насићивао се неисказаним виђењима многодневно (много дана); заборавивши сасвим да узима храну; није желео више да живи на земљи.²² Потом је, у спокоју и весељу, провео многе преостале године, ка Богу умом и љубављу од свега земаљског стално узношен.

У финалу житија говори се о Петровим следбеницима, његовим припремама за смрт, поучавању ученика. Такође и о посмртној судбини Петровој (од Бога му је дарована светост, његове мошти постале су чудотворне).

Теодосије је у овом делу испољио своје изванредно приповедачко умеће. Фантастика је ту средство за оснаживање иначе врло развијеног психолошког плана.²³

Архиепископ Данило II је у правом смислу настављач токова који су успостављени у XIII веку.²⁴ Писао је житија владара и црквених поглавара.

²⁰ Поглавље 12.

²¹ Више о томе у студији З. Витић, *Демонска искушења...*, стр. 423.

²² *Житије св. Петра Коришког*, стр. 282.

²³ Шире о књижевно-уметничким карактеристикама житија в. у књизи И. Шпадијер, *Свети Петар Коришки у старој српској књижевности*. Београд, 2014; поглавља: *Контекст житија* (стр. 133–153) и *Структура житија* (стр. 155–175).

²⁴ Архиепископ Данило II (око 1270–1337) позната је историјска личност. Потиче из угледне породице. Био је дворанин на двору краља Милутина. Тајно се замонашио у манастиру Светог Николе у Кончулу; 1304–1305. је у пратњи архиепископа Јевстатија II. Године 1305. постаје игуман Хиландара; енергично и успешно брани овај манастир од напада каталанских разбојника (1306–1311). Краће време проводи у Савиној Карејској испосници а већ исте, 1311. године, постаје бањски епископ, на ком положају се задржава до 1314. Враћа се у Хиландар, али 1317. поново долази у Србију, где бива постављен за хумског епископа. Године 1324. постаје српски архиепископ. Данило је био сарадник тадашњих

Када је реч о владарима, он је састављао животописе својих савременика – краљева Драгутина и Милутина и краљице Јелене. Од њега потичу и три житија црквених поглавара.²⁵ Данило је користио извесне обрасце из претходне житијне литературе, али је донео и одређене новине. Тако је он владарска житија осмислио као међусобно комплементарна, намеравајући да их (уз житија црквених поглавара које је написао) окупи у јединственом зборнику. Карактеристично је код овог писца даље сазревање историјског осећања; он значајно проширује простор посвећен одређеним догађајима, пре свега походима и ратовима владара. Испољава и интересовање за одређене конкретне појединости.

Овде ћемо, унеколико, представити Данилово *Житије краља Милутина*, за које се зна да је довршено 1324. године.²⁶ И поред одређених сродности са претходним Даниловим житијима (*Житије краљице Јелене*, *Житије краља Драгутина*) ово дело поседује и посебна својства. Главни његов јунак је истакнути владар, са запаженим успесима у ратовима, који српској држави доносе моћ и престиж. Познат је и по својим бројним црквеним грађевинама, у Србији и ван ње (Света Гора, Солун, Јерусалим, итд.).

Данилови литерарни узор су, пре свега, *Житије Светог Симеона* од Стефана Првовенчаног и Доментијаново *Житије Светог Саве*. Утицај првог дела је значајнији; огледа се у прихватању одређених идејних решења у обликовању лика владара-ратника. Данило усваја и поједине видове конституисања духовних својстава јунака. Доментијаново дело превасходно је користио када је требало да представи Милутинову кти-торску активност.

Житије има занимљиву композицију. Наизменично се дају описи Милутинових ратова и његових добрих дела (ратни походи пре 1299 – добра дела, нарочито подизање и обнављање цркава; ратови из 1311–1312 – градња манастира Бањске).²⁷ Када је реч о ратовима, овде су готово у истој равни сви догађаји. Уводе се, на појединим местима, занимљиве појединости, чега није било раније у житијима.

Приповедање о ратовима суштински почиње тренутком Милутиновог примања престола од брата Драгутина.²⁸ О крунисању свога јунака писац не говори посебно, већ се позива на раније написано Драгутиново

српских владара, посредовао је у извесним династичким сукобима, учествовао у мисијама (нарочито за време краља Стефана Дечанског). Познат је и по црквеном градитељству.

²⁵ Посвећена су архиепископима Арсенију I, Јоаникију I и Јевстатију I.

²⁶ О *Житију краља Милутина* говоримо ослањајући се на превод Л. Мирковића у књизи *Данило Други, Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Приредили Г. Мак Данијел и Д. Петровић, Просвета–СКЗ, Београд, 1988; житије је на стр. 109–150.

²⁷ На овакво Данилово композиционо решење у овом делу указао је Ђ. Трифуновић у студији *Проза архиепископа Данила II*, објављеној у Књижевној историји бр. 33 (1976), стр. 3–71, на стр. 20–21.

²⁸ *Житије краља Милутина*, стр. 112.

житије. У првом тематском блоку представљено је Милутиново ратовање са Византијом (догађаји из 1283. и 1284. године), његове борбе са браничевским велможама Дрманом и Куделином (око 1291), борба са бугарским кнезом Шишманом, а посебан сегмент чини приповедање о Милутиновим односима са татарским каном Ногајем.²⁹

Ратовање са Византијом обележава сам почетак Милутинове владавине. Он је тада остварио веома значајне успехе и проширио територију своје државе. Извори указују да је српски краљ, поступајући у складу са коалицијом западних сила усмереном против Византије, предузео успешан освајачки поход. И приповедање о Милутиновој борби са браничевским велможама Дрманом и Куделином је засновано на историјски веродостојним подацима, али је присутна и одређена поетизација.

Милутинова борба са видинским кнезом Шишманом такође је описана уз значајно ослањање на реалне чињенице. Овде пажњу привлачи опис чуда које се десило када су непријатељски војници хтели да заузму архиепископију (она је тада била у Пећи). Били су „побеђени силом Господњом и молитвама светог архијереја Христово Саве.”³⁰ Накнадно се помиње и посредовање Светог Симеона и Светог Арсенија, чијом иницијативом и старањем је овај манастир подигнут. Необично знамење преплашило је и добрим делом и уништило нападаче: „јави им Бог велико знамење страха, таково знамење, да су видели велики огњени ступ где силази с неба, од кога су излазиле пламене луче и са јарошћу паљаху њихова лица, и огњени људи са оружјем у рукама и са великом жестином гоњаху их, секући њихове пукове.”³¹

При опису непријатељства кана Ногаја према Милутину, историјски план допуњен је карактеристичном житијном мотивацијом (подстицај ђавола), која је оснажена и проширена сродним библијским примерима (деловање ђавола против Јова).

Иза првог тематског блока долази причање о побуни Милутиновог сина, Стефана Дечанског, и његовом кажњавању.³² Оно фактички не припада овом делу већ *Житију краља Стефана Дечанског* од Даниловог ученика. Унето је из тога житија приликом састављања Зборника.

Други тематски блок посвећен је Милутиновим добрим делима, милосрђу и ктиторској активности.³³ Период мирног живота који је наступио после ратовања омогућио је приповедачу да своју пажњу усмери јунаковим побожним размишљањима. Успешно је искоришћена форма молитве за представљање његових расположења и духовних преокупација; њен за-

²⁹ Исто, стр. 112–124.

³⁰ *Житије краља Милутина*, стр. 119.

³¹ Исто, стр. 119.

³² Исто, стр. 124–127.

³³ Други тематски блок: стр. 127–135.

вршни део је веома ефектан. Краљ Милутин, као раније Стефан Немања, размишља о својој грешности и судбини на дан Страшног (Последњег суда).³⁴ Данило, пошто наведе краљеву молитву Богу, указује да је он, овако размишљајући, предвидео своју природну смрт и да се, након тога, одлучио на богоугодна дела, у којима је и завршио свој живот. Почео је да подиже цркве, не само широм своје државе већ и изван ње. Друге је даривао, помагао је болесне и сиромашне. Краљеви узор у томе били су праведни Јов, блажени Аврам и патријарх Јаков.

Приказујући Милутинову импозантну градитељску активност, Данило се посебно задржава на његовом изузетном подухвату – великој обнови манастира Хиландара.³⁵ Приповеда како је краљ манастирску цркву која је била првога здања (подигли су је Немања/ Симеон и Свети Сава) од основа разорио и саздао већу; њу је украсио нештедимице дајући много злато.³⁶ У оквиру манастирског комплекса изградио је „многе царске палате” и изванредне ћелије за монахе.³⁷ Данило у опису помиње и одбрамбене објекте: *град* са „великом тврђавом” око светог места, „велике пиргове” (куле), итд. Напомиње да је краљ манастиру даривао многа села и метохе за издржавање. Данило говори и о подизању пирга који је требало да Хиландару пружи заштиту са морске стране (пирг Хрусија).

У трећем тематском блоку приказани су ратови вођени 1311–1312. са Персијанцима и Агаренима, тј. Турцима.³⁸ Најпре се, и то доста неодређено, говори о Милутиновом сукобу са једним бројем Турака које је он (вероватно као најамнике) довео у своју државу; опис је шаблонизован и без прецизнијих података. Потом се приповеда, и то веома добро и исцрпно, о Милутиновој помоћи тасту, византијском цару Андронику у његовој борби против Турака.

Преостали део житија није сачуван у аутентичном виду; прераду је извршио Данилов ученик, да би истакао улогу свога учитеља. Основна

³⁴ „Многих и великих дарова овога живота насладио си ме; но ја недостојни веома повредих заповести Тебе, Бога мога. Какав ће ми суд бити, мени који сам зачет у греху? Која ће ме реч тада избавити, када Ти, Бог мој, будеш седео на судишту? Но, о тешко теби, убога душо моја, јер се век твој већ свршава, а ти ниси спремна” (стр. 127–128).

³⁵ *Житије краља Милутина*, стр. 129–131.

³⁶ М. Живојиновић указује да је, у погледу архитектонског решења (развијени уписани крст са куполом на средини и великом припратом која зид дели од наоса), нова црква била попут цркава у најугледнијим светогорским манастирима – Великој Лаври, Ватопеду и Ивируну. – М. Живојиновић, *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*. Просвета, Београд, 1998, стр. 134.

³⁷ Коментаришући Данилове податке, М. Живојиновић је назначила да није могуће идентификовати све објекте. Сматра да је свакако међу подигнутим здањима била трпезарија; изграђена је уместо првобитне. – М. Живојиновић, нав. дело, стр. 135.

³⁸ *Житије краља Милутина*: 136–138.

концепција, међутим, није нарушена, па се пажљивим издвајањем накнадног слоја може унеколико реконструисати првобитно стање текста.

Данило је с великом пажњом изграђивао лик краља Милутина, значајно оснажујући историјско-документарни слој. У глорификацији јунака користио је и поетско-реторски слој.

Данилов рад на писању житија владара и црквених поглавара наставио је његов Ученик, од кога потичу *Житије краља Стефана Дечанског*, *Житије краља Душана* и *Житије архиепископа Данила II*.³⁹ Иако је проистекао из Данилове књижевне школе, Ученик је другачији писац. Своме учитељу сродан је односом према битним догађајима; од њега се разликује тиме што не посвећује велику пажњу унутрашњем свету јунака, избегава и сложеност структуре засновану на коришћењу микрожанрова.

У уметничком погледу најцеловитије Учениково дело је *Житије архиепископа Данила II* (састављено после 1337). Писац је са љубављу и осећањем великог поштовања приступио његовом састављању.⁴⁰

Увод у ово житије је занимљив; поред уобичајених општих места (пишчево истицање недостојности, мољење Богу за инспирацију, указивање на изворе, итд.), ту се сусрећу и појединости од важности за почетну карактеризацију јунака. Ученик овде истиче, на пример, да је Данило поседовао изванредан разум и да му је он био дарован од Бога.⁴¹ Ово јунаково својство наглашаваће и касније, у централном делу житија. Пажњу привлачи уведени податак да је Данило, имајући изврстан разум, и подстакнут од Бога, саставио житија владара и црквених поглавара.⁴² Ученик оцртава, унеколико, и програм ових дела. Указује да је Данило, пишући о владарима, желео да представи „како је ко од њих проживео овај живот, утврђиван „крепком руком и високом мишицом”; састављајући житија црквених поглавара, он је настојао да прикаже „добра дела [њиховог] непорочног живота”. Паралелно место сусрећемо при крају житија; тамо се помиње да је Данило имао „перо књижевника брзописца”.⁴³ У ранијој житијној литератури није помињан књижевни рад јунака.

³⁹ Име овога писца није познато; не знају се ни појединости из његовог живота. У науци се најчешће назива Учеником архиепископа Данила, односно Даниловим учеником. Повод за то је његова изјава у уводу *Житија архиепископа Данила II*, где за себе каже да је „недостојан учениковог црквеног поглавара”. Има мишљења да је Ученик могао бити монах у Хиландару у време док је Данило био игуман овога манастира. Извесни проучаваоци претпостављају да је он истоветна личност са хиландарским монахом, Григоријем из Корише, који је умро пре 1355. године.

⁴⁰ О *Житију архиепископа Данила Другог* говоримо ослањајући се на превод у књизи *Данилови настављачи. Данилов ученик. Други настављачи Даниловог зборника*. Приредио Г. Мак Данијел, Просвета–СКЗ, Београд, 1989; житије је на стр. 79–117.

⁴¹ *Житије арх. Данила*, стр. 79.

⁴² Исто, стр. 79.

⁴³ Исто, стр. 111.

Током обраде мотива школовања, нарочито се наглашавају јунакова велика жеља да се образује (упркос противљењу родитеља)⁴⁴ и лични напор да до учитеља дође.

Ученик са пажњом обликује мотив монашења; видно настоји да (посредно) Данила упореди са Светим Савом, који је био његов истински узор.

Као и у другим житијима црквених поглавара, и овде је фокус на јунаковом (све строжем) подвизавању и његовом напредовању у црквеној хијерархији. Говорећи о Данилу као архиепископу, Ученик у први план поставља његово духовно деловање. Говори, такође, о Даниловој великој ктиторској делатности,⁴⁵ али и о другим његовим делима (дао да се насаде воћњаци, зидао палате у граду (тврђави) Магличу, у месту Јелашци дао да се подигну двор, палате и црква, итд.). Другим планом изграђује његов духовни лик. Истиче да је Данило, још од своје младости, навикнут на живот доброга исправљења, тј. на смирену мудрост, „мисли очишћене”, на „истребљење гнева”, да је био „мртав за гнев и распет за Христа”. Сву своју љубав и жељу несито је управљао ка Богу („ка Њему једином”).⁴⁶ Ученик помиње и његов велики подвиг, указујући да је до своје смрти распињао своје тело и неослабно се трудио. Спазивши оно што ће бити напослетку, смислено се бринуо за своју душу.⁴⁷ У видокруг је уведено и Данилово милосрђе.

Најимпресивнијим, и за пишев поступак најкарактеристичнијим, чине се у овом делу странице посвећене Даниловом управљању манастиром Хиландаром у својству игумана.⁴⁸ То су и најдинамичнији делови текста. Приповедање се раслојава на више целина. Широко и уметнички врло сугестивно Ученик представља Данилове напоре да сачува Хиландар у време напада Каталанске компаније. Упечатљиво слика призоре из опкољеног манастира, у коме влада страховита глад;⁴⁹ представља, унеколико, и тактику непријатеља код опсађивања манастира.⁵⁰

⁴⁴ Ражалошћени смрћу друге своје деце, нису желели да се од њега одвоје и пошаљу га у неку школу.

⁴⁵ Помиње подизање цркве Богородици Одигитрији у Пећи и црквике Св. Николе, зидање припрате у Пећи, обнављање Жиче, итд.

⁴⁶ Исто, стр. 115.

⁴⁷ Исто, стр. 116.

⁴⁸ Исто, стр. 89–98.

⁴⁹ „И те године дође љуће зло на ово зло, да је цео род људски гинуо од глади, и цео такав многобројни народ за дуго времена хранио се од тога славнога манастира Хиландара. Велико је било страдање такве ране, и почеше, дакле, људи и све животиње скончавати од глади. Јер умрлим матерама деца сисајући дојке сама умираху, и људи од глади зијајући судараху се и падаху као пијани, и обузети глађу, нису могли ни гледати. А други од њих ницице лежећи, као и животиња траву зубима кидајући, издисаху.” (стр. 88)

⁵⁰ „Дошавши... са великом победом, велика множина њих почеше једни сећи врата града славнога манастира Хиландара, а други део од њих позади разбијаху зидове града, хотећи

У овом житију не сусреће се много непосредних исказа јунакових. Изузетак свакако представља његова дуга и врло емотивна молитва-захвалница Богу, изговорена након постављења (хиротонисања) за архиепископа. Данило ту наглашава да је његово уздање у Бога; истиче да од Њега очекује подршку и помоћ у пословима који му, као архиепископу, предстоје.⁵¹ У молитви Данило говори и о својој спознаји дужности, али и узорима (то су српски архиепископи који су му претходили).

Данилов ученик је, сматра се, између 1337. и 1340. године, окупио своја и Данилова дела и саставио Зборник, који је познат под Даниловим именом (*Данилов зборник*).

ући унутра. Јер стреле падаху као капље дажда (кише), пуштане рукама безбожника, и ратне трубе кликтаху, и сами једногласно се дераху устремљујући се напред” (стр. 89–90).

⁵¹ „Зато дакле друге наде и прибежишта неузбуркане тишине немам осим Тебе, јединога Бога мојега и Владике. Даруј ми да Ти у овом веку угодно послужим сваким добрим делима и нелицемерном љубављу чистог срца, постом и молитвом, жестоким животом, топлим сузама и милостињом, коју Ти хвалиш, и сваком осталом врлином” (стр. 107).